

ДОЛЬНИК ЯК КЛАСИЧНА ТЕНДЕНЦІЯ У ВЕРЛІБРИ (на прикладі збірки Василя Герасим'юка „Діти трепети”)

У статті розглянуто природу дольника та, зокрема, його прояви у верлібрі на прикладі аналізу верлібрів зі збірки Василя Герасим'юка „Діти трепети” (1991). Досліджено функцію дольника у верлібрі, проаналізовано маргінальні форми дольника, здійснено спробу їх класифікувати. Стаття покликається на сучасні наукові тенденції та дискусії у дослідженні дольників.

Ключові слова: дольник, верлібр, ритмічні форми, маргінальні форми, класична тенденція.

Викторія Афанасьєва

Дольник как классическая тенденция в верлибре

В статье рассмотрено природу дольника и, в частности, его проявления в верлибре на примере анализа верлибров из сборника Василя Герасим'юка „Дети трепеты” („Дети осины”) (1991). Исследовано функцию дольника в верлибре, проанализировано маргинальные формы дольника, предпринято попытку их классифицировать. Статья ссылается на современные тенденции и дискуссии в исследовании дольников.

Ключевые слова: дольник, верлибр, ритмические формы, маргинальные формы, классическая тенденция.

Viktoriia Afanasieva

Dolnyk as Classic Trend in Free Verse

Article describes the dolnyk's nature and, in particular, its display in a free verse on example of analysis of free verses from book of poetry of Vasyl Herasym'uk „Dity Trepety” („The Children of Aspen”) (1991). The article studies the dolnyk's function in a free verse, analyses marginal forms of dolnyk, attempts to classify them. The article refers to contemporary scientific tendencies and discussions in research on dolnyk.

Key words: dolnyk, free verse, rhythmic forms, marginal forms, classic trend.

Визначення дольника та його ритмічних меж є актуальною проблемою сучасного віршознавства. Класична наука визначає дольник як окремий тонічний розмір поряд із тактовиком та акцентним віршем, коли ж деякі сучасні дослідники розхитують традиційні концепції, віддаючи дольнику роль деривата силаботонічного метра.

Подвійна природа дольника. Проблема визначення дольника і справді, як свідчить практика, потребує переосмислення і нового підходу. „Деривативне” тлумачення дольника виникло не на порожньому місці – вчені помітили тотожність деяких ритмічних форм дольника з двоскладовими та трискладовими розмірами, часте вплетення дольникових ритмів у класичний силаботонічний вірш тощо. Але це безперечно звужує тлумачення дольникових ритмів та їх виокремлення у віршових конструкціях. Разом з тим, більш широке тлумачення дольника (-0-1-, -0-3-, -0-5-, коли великий міжктовий інтервал сприймається як прихований ікт, а також стики наголосів, що є досі недослідженим пластом у віршознавстві тощо) призводить до стирання переходу між дольником – тактовиком – акцентним віршем.

Саме тому треба усвідомити, що дольник неминуче залишиться перехідним розміром між силаботонікою і тонікою. А отже, не варто як заперечувати право на існування дольника як самостійного розміру, так і уникати розмов щодо „перехідної” природи дольників. У цьому контексті варто виокремити три основні аспекти аналізу дольників: 1) дольник як самостійний розмір, 2) дольник як некласична тенденція у класичному вірші та 3) дольник як класична тенденція у верлібрі. На мій погляд, саме такий підхід дасть змогу якнайширше дослідити природу дольників, не уникаючи ні чистих дольників, ні їхніх рудиментів у класичних та вільних віршах. Щодо першого аспекту – все більш-менш зрозуміло: дольники у чистому вигляді зустрічаються доволі часто, коли переважна частина вірша існує у формі неповнонаголошених дольникових ритмічних форм (а незначні вкраплення двоскладових чи трискладових розмірів виступають ритмічними формами дольника) і говорити про перевагу силаботоніки важко, але разом з тим – найчастіше у таких творах витримана однакова кількість іктів у віршових рядках, або ж їхнє послідовне чергування.

Про дольник як некласичну тенденцію у класичному вірші говорити можна більше, але, перш за все, цей пласт досліджують прихильники теорії про деривативну природу дольників. У таких творах найчастіше спостерігаємо перевагу певного силаботонічного ритму з дольниковими вкрапленнями, що надає віршу менш „класичного” і рівномірного звучання. Таким чином, дольникові елементи розхитують класичний вірш та позбавляють його частини пафосу, „заграючи” зі сталим ритмом. Але у цій статті я пропоную зупинитися на третьому аспекті (можливо, ми ще матимемо нагоду поговорити про другий).

У пошуках дольника... Щоб мати підстави говорити про класичну дольникову тенденцію у верлібрі, було проаналізовано верлібри зі збірки Василя Герасим'юка „Діти трепети”. Отже, під пильним оком нашого аналізу опинилось 18 верлібрів, що становить 23 % від усіх творів (842 рядки / 38 % у рядковому співвідношенні). Оскільки, як уже говорилося, сталої повторюваної схеми верлібр як віршова форма не передбачає, то аналізувати довелося окремі рядки, не забуваючи звертати увагу на їхнє співвідношення та тяжіння до тієї чи іншої системності. Таким чином, щоб уявити собі загальну картину співвідношення розмірів у межах цих 18 творів, пропоную до уваги такі дані (див. Таблиця 1).

З наведених даних ми чітко бачимо, що, попри всю розхитаність верлібру як специфічної несистематичної віршової форми, дольники у структурі ритмів значно переважають. У верлібрах Василя Герасим'юка вони становлять понад 75 % (тут і в подальшому до дольників зараховуватимемо і класичні ритми як ритмічні форми дольників, яких, до речі, серед інших понад 43%). Для порівняння, якби ми досліджували 1 твір, то за таких розрахунків ми швидко віднесли б його до вільного дольника (коли 75% рядків становить один розмір). Отже, важко не помітити перевагу дольників у здавалось би майже віршованій прозі.

Власне, що роблять дольники у цих творах, адже це справді схоже на віршовану прозу? Якщо ми звернемося до текстів Василя Герасим'юка, то більшість з його верлібрів справді нагадують прозу, укладену у нерівномірні рядки: основними темами тут виступає побут галичан і покутян, а зокрема, техніка зрубу смереки, відвідування церкви, химерні оповіді про привидів та інших духів, розлогі описи гірської природи тощо. Та саме таке очевидне переважання дольника (звісно, не враховуючи поетичної мови) ніби стягує верлібр і робить його консервативнішим та унормованим. Дольник, як сам по собі, так і завдяки своїм повнонаголошеним ритмічним формам, або класичним розмірам (ямбам, хорейам, трискладовикам), задає віршу ритм, що і робить його віршем. Та при цьому говорити про чистий дольник не видається можливим, оскільки відсутність систематичності в його чергуванні з тактовиками та акцентним віршем, а також змінна довжина рядків не дають сумніватися у тому, що перед нами верлібр.

Попри дані, наведені у таблиці, що досить чітко вказують на майже половину силаботоніки у складі всієї палітри розмірів, спробуємо відштовхнутись від протилежного: а чи є у верлібрі взагалі силаботоніка? Серед класичних розмірів, попри суттєву перевагу коротких (2-3-4-стопних), все ж подекуди наявні довгі дво- та трискладові розміри. Зазирнувши глибше, побачимо, що часто ці «довгі» силаботонічні рядки корелюють з коротшими дольниками (на кілька іктів менше) або «довгими» дольниками з прихованими іктами. Наприклад:

2-3-3-1 (X6/Дк5)
5-1 (Я3/Ан2/Дк1)
2-3-1-3 (X6/Дк4)
2-1-3-3- (X7/Дк5)
-1-5-2 (X5/Дк4)

Отже, кількість так званих стоп нанизується за рахунок пірихію, що свідчить про „тонічну” природу цих рядків (іншими словами, попри формальну належність до силаботоніки, тут набагато більше важить не чергування наголошених і ненаголошених рядків, яке за рахунок пірихію зникає, а кількість наголосів). Таким чином, довгі силаботонічні рядки – силаботонічні лише з формального погляду. Насправді ж вони мають тонічну (дольникову) природу. Та не будьмо аж такими упередженими: кількість коротких силаботонічних розмірів все ж переважає, і ми не можемо не взяти це до уваги. Отож силаботоніка таки присутня у верлібрах, хоч якась її частина є „оманою”. Разом з тим, якщо дотримуватись тієї думки, що силаботонічні розміри входять у склад ритмічних форм дольника (а ми саме так і вважаємо, хоча б для потреб цієї статті), то силаботоніка у верлібрі присутня саме завдяки дольнику (а точніше – його тяжінню до повнонаголошених форм). Отже, це вкотре підтверджує тезу про класичну „місію” дольника у верлібрі.

Маргінальні форми дольника. Насправді, дуже цікаво поспостерігати за дольником у верлібрі, оскільки відсутність будь-яких обмежень і норм дають можливість йому повністю себе проявити. За таких умов можемо побачити різноманітні маргінальні форми дольника, співвідношення повнонаголошених форм дольника з їх силаботонічними відповідниками, приховані та явні ікти та інші віршознавчі проблеми, тим чи іншим чином пов'язані з дольником.

Та зупинімось на кількох спостереженнях, пов'язаних з маргінальними формами дольників.

Серед дольників, до яких ми нібито так звикли, подекуди зустрічаються зовсім нетипові форми. Найповнішу палітру таких форм якраз і можна побачити у верлібрах, де їхні розміри та

видозміни ніхто й ніщо не стримує. Таким чином, тут представлений увесь спектр повнонаголошених форм, дольники, утворені зіткненням наголосів, мініатюрні дольники, дольники-хамелеони та інші. Спробуємо проілюструвати кожен з цих типів.

Повноналогошені форми дольників є однією з ритмічних форм дольників, яку виділив ще Михайло Гаспаров, класифікувавши типи дольників таким чином. Повнонаголошені форми дольників корелюють з двоскладовими та трискладовими розмірами. Для таких форм немає обмежень у довжині вірша, серед них трапляються як довгі, так і короткі рядки. Таким чином, будь-який силаботонічний рядок входить до складу дольника як його ритмічна форма. Для прикладу:

Не бійся, Тільки не ріж до кінця, Бо тоді не минути смертельного танцю. Чуєш? Трішки живого залиш І нахили її на ивір. Потихеньку нахилий, Можеш допомогти собі сокирою.	1-1 -2-2- 2-2-2-2-1 -1 -2-2- 3-1-1-1 2-3- -3-1-1-2	Я1 / Ам1 / Дк1 Д3 / Дк3 Ан4 / Дк4 Х1 / Д1 / Дк1 Д3 / Дк3 Я4 / Дк3 Х4 / Дк3 Х5 / Дк5
<i>(уривок з вірша „Дидактичний етюд II”)</i>		

Як бачимо з наведеного уривку, який витримано всуціль у силаботонічному ритмі (при цьому відбувається незакономірне чергування двоскладових і трискладових розмірів), що це не поодинокі випадки. Часом такі „силаботонічні випадки” трапляються неочікувано і навіть певними періодами.

Окрім того, цікавою нетиповою формою дольника (а може, й не дольника?) є **рядок, утворений зіткненням наголосів (-0-)**. Такі форми трапляються доволі часто, і не завжди їх можна класифікувати як дольники. Зокрема, у разі зіткнення наголосів поряд з одним міжкітковим інтервалом: „цей малий ліс” / -1-0- („Молодий ліс”)

Або коли окрім зіткнення наголосів та клавзул/анакруз більше немає жодних індикаторів: „земля хоче” / 1-0-1 („Бурелім на провідну неділю 1989-го”)

Такі рядки легко зарахувати до дольника. Але є й складніші форми, які потребують подальшого аналізу, хоча для потреб цієї статті ми віднесемо їх до тактовика (-0-2-) та акцентного вірша (-0-3-, -0-4-, -0-5-):

„хто поборов страх і прокляв мене” / -2-0-2-1- („Перше послання Дмитра із Кутів до галичан”)

„а вівчарі видовбали в дереві жолоби” / 3-0-3-2-2 („Матір овець” (1))

„миготять милиці і протези, хрести і ножі” / 2-0-4-2-2- („Влітку, наприкінці 80-х”)

„який грається у придорожній траві” / 1-0-5-2- („Влітку, наприкінці 80-х”)

Природа зіткнення наголосів ще не повністю досліджена, тому така класифікація є умовною і потребує подальших студій. Адже, міжкіткові інтервали 3-4-5, як побачимо далі, можуть приховувати у собі багато чого.

Ще одним цікавим феноменом, який зустрічається переважно у верлібрах або пуантах є **мініатюрний дольник**. Це однокітковий дольник зі змінною анакрузою та клавзулою, що може за потреби ставати самостійним дво- або три-складовим розміром:

Отож Пригадай, Як рубають у горах смереку, Наперед вибравши місце, Куди вона має впасти. ...	1- 2-	Я1 / Ам1 / Дк1 Х2 / Ан1 / Дк1
Аз другого – З боку провалля, Над яким вона стоїть, Починай різати.	1-2	Я2 / Ам1 / Дк1
Не бійся, Тільки не ріж до кінця,	1-1	Я1 / Ам1 / Дк1

Бо тоді не минути смертельного танцю. Чуєш? <i>(уривок з вірша „Дидактичний етюд II”)</i>	-1	X1 / Д1 / Дк1
---	----	---------------

Такі розміри неможливо однозначно визначити, оскільки в залежності від загального розміру вірша вони могли б модифікуватися, що неможливо у верлібрі.

Ще один вид нетипової форми дольника – це **дольник-хамелеон**. На відміну від попереднього типу, який також змінює свій вигляд залежно від ситуації, оскільки за одним іктом важко судити про визначений розмір, цей вид може змінюватись навіть попри наявність кількох іктів у своєму складі:

„пірнаючи і віринаючи” / 1-5-2 („Пси Юрія Змієборця”)

Цей дольник може в залежності від „свого бажання” трансформуватися як у Я5, так і в Ам3.

Висновки. Як і говорилось на початку, одним із аспектів дослідження дольника може стати його існування у верлібрі як прояв класичної тенденції. Видається, що таке спостереження є не лише плідним, але й цікавим, оскільки відкриває багато нових питань, а отже – напрямки для подальших досліджень. Дольник попри свою тонічну природу у верлібрі проявляється як силаботонічна тенденція, зокрема, але не тільки, через свої повнонаголошені ритмічні форми. Та взаємовплив дольника і верлібра не може бути одностороннім: коли дольник дає верлібру тяжіння до впорядкованості та подекуди стримує ритмічні збої, верлібр дає можливість дольнику проявити себе у всіх можливих формах та виявах. Користуючись такою нагодою, дольник проявляється, зокрема, й у таких нетипових для себе формах, які часом зводять нанівець всі намагання віршознавців його класифікувати.

Таблиця 1. Ритмічна палітра верлібрів (статистичний аналіз верлібрів зі збірки В. Герасим'юка „Діти трепети”. – К., 1991)

Розмір (або система розмірів)	Кількість рядків ⁶	Відсоток (системи розмірів від загальної кількості, розміру від системи розмірів)
Кл	364	43,5%
2-скл.	217⁷	25,7%⁸
Я	112	13,3%^c
Я1	10	8,9% ⁹
Я2	21	18,8%
Я3	28	25%
Я4	22	19,6%
Я5	21	18,8%
Я6	9	8%
Я7	1	0,9%
X	105	12,5%^c
X1	1	1% ¹⁰
X2	19	18%
X3	36	34%
X4	25	24%
X5	15	14,3%
X6	7	6,7%
X7	2	1,9%
3-скл.	171	20,3%^c
Д	41	4,9%^c
Д1	1	2,5% ¹¹

⁶ Похибка в даних становить до 0,9 %.

⁷ Сума рядків двоскладових та трискладових розмірів не відповідає кількості класичних розмірів у зв'язку з тим, що розмір 24 (2,8 %) рядків не можна визначити однозначно, тому їх було віднесено до обох категорій.

⁸ Відсоток від загальної кількості рядків.

⁹ Відсоток від загальної кількості ямбів.

¹⁰ Відсоток від загальної кількості хоревів.

¹¹ Відсоток від загальної кількості дактилів.

Д2	18	43,9%
Д3	15	36,6%
Д4	6	14,6%
Д5	1	2,5%
Ам	60	7,1%^c
Ам1	11	18,3% ¹²
Ам2	17	28,3%
Ам3	24	40%
Ам4	8	13,3%
Ан	70	8,3%^c
Ан1	14	20% ¹³
Ан2	33	47%
Ан3	16	22,9%
Ан4	6	8,6%
Ан5	1	1,4%
НКл ¹⁴	-	-
Дк ¹⁵ (з урахуванням Кл як ритмічних форм)	634	75,3%^c
*** Дк (неповнонаголошені форми)	267	31,7% ^c
Дк1	28	4,4% ¹⁶
Дк2	141	22,2%
Дк3	221	34,9%
Дк4	169	26,7%
Дк5	58	9,1%
Дк6	17	2,7%
Тк	147	17,5%^c
Тк1	0	0
Тк2	1	0,7% ¹⁷
Тк3	48	32,7%
Тк4	60	40,8%
Тк5	30	20,4%
Тк6	7	4,8%
Тк7	1	0,7%
Акц	61	7,2%^c
Акц1	0	0
Акц2	0	0
Акц3	10	16,4% ¹⁸
Акц4	29	47,5%
Акц5	16	26,2%
Акц6	4	6,6%
Акц7	2	3,3%

Література

1. Гаспаров М. Л. Современный русский стих. Метрика и ритмика / М.Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1974. – 488 с.
2. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття : Навчальний посібник / Н.В. Костенко. – 2-ге вид., випр. та доп. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2006. – 287 с.
3. Плунгян В. А. О понятии „метрических дериватов” в русском стихосложении: разбор некоторых случаев // Режим доступу: <http://www.philol.msu.ru/~otipl/new/nppmmvya/handouts.html>

¹² Відсоток від загальної кількості амфібрахіїв.

¹³ Відсоток від загальної кількості анапестів.

¹⁴ Цей показник пропускається, оскільки у подальшому Кл включатиметься до загальної кількості Дк. До того ж, чіткий поділ на Кл і НКл суперечить загальній меті цієї статті.

¹⁵ Дк = Дк (неповнонаголошені форми) + Кл (як повнонаголошені ритмічні форми Дк). У подальшому при розборі дольників враховуватиметься саме цей показник.

¹⁶ Відсоток від Дк (з урахуванням Кл як ритмічних форм).

¹⁷ Відсоток від загальної кількості тактовиків.

¹⁸ Відсоток від загальної кількості акцентних віршів.